HSİUNG-NU (HUN) KİŞİ AD VE UNVANLARININ ESKİ ÇİNCE YAZI ÇEVRİMİ*

Dr. Tülay ÇAKMAK*

ÖZET

Hsiung-nuların (Hun) dili, bu dilin hangi dil ailesine ait olduğu ve dil özellikleri, 20. yüzyıl Orta ve Kuzey Asya tarihçilerinin, dilbilimcilerin, etimologların, Sinolog ve Türkologların ilgi alanı olmuş, bu alanda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ne var ki günümüze değin yapılan arkeolojik araştırmalar, dilbilimsel açıdan Hsiung-nu dilinin Asya dilleriyle tam olarak karşılaştırmasını yapacak düzeyde yazılı belgelerini henüz ortaya koyamamıştır. Hsiung-nuların sözvarlığına, Çin'in tarihi kaynaklarında Çin yazı diline çevrilmiş, sınırlı sayıda sözcükle ulaşabiliyoruz. Bu sözcükler Hsiung-nu kişi ad ve unvanları, Hsiung-nu kültür yaşamına ait birkaç sözcük ve tarihi bir biyografide yer alan kısa bir tümceden oluşmaktadır. Bu çalışma, Hsiung-nu kişi ad ve unvanlarının ilk kez Çinceye çevrildiği Çin'in Han Hanedanlığı (M. Ö. 206 - M. S. 220) zamanındaki ses özelliklerini ölçüt alarak vermeyi, bir anlamda Hsiung-nu diline ait olduğu yüzyıllardaki ses değerleriyle yaklaşmayı amaçlamaktadır.

1.Giriş

"Kişi adları (Fr. Anthroponymie) filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halkbilim çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Bir insana ad verilişi (göbek adı, ad, soyadı, takma adlar ve sanlar) bir ulusun kültürüyle çok sıkı ilişkili bulunmakta, öte yandan insan için taşıdığı değere de ışık tutmaktadır. Kişi adları, çok yönlü dilsel olayların tanığı olduğu gibi, bir dilin belli dönemlerinde dildeki yabancılaşma ya da özel dönemleri yansıtabilmektedir. Ayrıca, bir dilin kendi sözvarlığının yanında, bir başka söz varlığı oluşturma bakımından da önem taşır."[1]

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Sinoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Çincenin dil tarihine ve ses bilgisine yönelik araştırmalar, bu dilin en erken dönemlerine ait ses özelliklerinin ortaya çıkarılmasına önemli katkı sağlamıştır. Çin'in Han döneminin (M.Ö. 206-M.S. 220) ve daha sonraki dönemlerin tarihi kaynaklarına çeviri yoluyla aktarılmış yabancı sözcükleri okuma çabaları, Eski Çince sesbilgisinin aydınlatılmasıyla gerçekleşebilmiştir. Hsiung-nu dilinin yazılı kaynaklarının olmaması nedeniyle, Hsiung-nu kökenli kişi ad ve unvanları, ancak Eski Çince yardımıyla okunabilmektedir. Hsiung-nu kişi ad ve unvanlarının Eski Çince yazı çevrimine yer vermeden önce Hsiung-nu tarihi ve dili üzerinde genel bir tanıtımın yapılması, konunun Kuzey Asya dilleriyle olan tarihi bağlantılarına da yol gösterecektir.

2. Hsiung-nu Tarihine Genel Bakış

"Hun" adı ilk defa M.Ö. 318 yılında Çin'in "Yirmibeş Hanedan Tarihi" nden ilki olan ve Hunlar hakkında ilk bilgiyi veren Shih-chi'de (Tarihçinin Kayıtları) Hsiung-nu (匈 奴) EÇ. [xi̯uŋ-nɔ][2] olarak kaydedilmektedir.[3] "M.Ö. 209 yılında Mao-tun tarafından kurulan Hsiung-nu boybirliği konfederasyonu yaklaşık 250 yıl Kuzey Asya'daki egemenliğini sürdürdükten sonra, M.S. 48 yılında, çeşitli nedenlerle parçalanarak Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kuzey Hsiung-nular M.S. 87 yılında, Güney Hsiung-nuları ile birleşen Çinlilerin, Doğu'da güçlenen Hsien-peilerin ve Kuzey'den gelen Ting-linglerin saldırılarına uğramış, bu saldırılara birbirini izleyen doğal afetler de eklenince, Orhon Irmağı dolaylarındaki topraklarını bırakıp, Altay Dağları'ndan geçerek, Batı'da İli Irmağı yöresine geçmişlerdir. Kuzey Hsiung-nularının bıraktığı Moğolistan topraklarında göç etmeyerek kalan diğer Hsiung-nu boyları, bundan sonra Hsien-peilerin yönetimine girmişlerdir. Göç eden Hsiung-nular İç-Asya'daki egemenliklerini bir süre daha

---

1 Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK., Ankara, 2000, III. Böl., s.122-124.

2 Wang Li, Hanyü Yuyin Shih, (Çince'nin Fonetik Tarihi), Chung-kuo She-hui K'e-hsüeh Ch'u-pan-she, Peking, 1985, s. 17-110. Hsiung-nu kişi ad ve unvanları bu eserdeki Han döneminin ses bilgisi temel alınarak düzenlenmiştir. Çeviri yazıda Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) kullanılmıştır. Kısaltmalar: Ad: ad; EÇ: Eski Çince; ET: Eski Türkçe; OÇ: Orta Çince; Un: Unvan.

3 Çinli tarihçi Ssu-ma Ch'ien (M. Ö. 145- M.Ö. 85) tarafından yazılmış olan bu eser, ikibin yıl boyunca Çin'de tarih yazma geleneğini başlatmış, sadece Çin tarihini değil, Çin'in etrafındaki ülkelerin yaşamları ve Çinlilerle olan ilişkileri de kaydedilmiştir. Shih-chi, Chung Hua Shu-chü, Peking, 1975,5.b., s.207 ; M.Ö. 318 öncesiyle ilgili olarak Çin'in Hsia ve Chou dönemine ait (M.Ö.21.yy-M.Ö.221) belgelerde Hsiung-nulara ilişkin kayıtlar vardır. Ancak "Chou Kayıtları" (Chou Shu) ve "Dağların ve Denizlerin Kitabı" (Shan Hai Ching) gibi bu kayıtların daha sonra yazıldığı anlaşılmış, gerçekleri yansıtmayan bilgiler verdiği kanıtlanmıştır. Otkan, Pulat, " Uchida Gimpu, Kita Ajia Shi Kenkyu: Kyo-do Hen (Kuzey Asya Tarihi Araştırmaları: Hunlar Bölümü)", *Belleten*, XLIII, 171,1979, s.644.

koruduktan sonra, III. yüzyılın ortalarında Kırgız steplerini aşarak, daha batıya göçüp, Çin kaynaklarının bilgi sınırları dışına çıkmışlar, göç sırasında başka halklarla da karışarak, IV. yüzyılda Volga Hunları adıyla, Güney Rusya'da yeniden, ancak bu kez Avrupa tarihinde rol oynamak üzere, tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır."[4]

Batılı ve Çinli bilim adamları, Hsiung-nuların etnik bakımdan Türk, Moğol, Fin-Ugur ve Hint-Avrupalı olduklarını göreceli bir biçimde tartışmış, oldukça çekişmeli olan bu konu üzerinde tam olarak uzlaşma sağlayamamıştır. Bununla beraber bu bilim adamlarının çoğunluğu, Moğol oldukları kanısına varmışlardır. Çinli tarihçi Lin Kan, "Hsiung-nuların büyük ölçüde karma bir dil konuştuğunu; bunların Hsiung-nu konfederasyonu içinde Türk dilini konuşan Ting-lingler, Moğol dilini konuşan Tung-hular ve diğer etnik gruplarla (Hint- Avrupa, Yüeh-chih ve Wu-sun) birleşmesi sonucunda, bireyleri aynı budundan olmayan bir toplum yarattıklarını" iddia etmiştir. Bir Sovyet-Moğol çalışması olan "History of the Mongolian People's Republic" de ise, Zhukov, "Hsiung-nuların sosyal gelişme düzeyinin, kültür ve geleneklerinin, Tunguzların proto-Moğol boylarına çok yakın ve Moğol kökenli olduğunu, ancak sonradan 'Batı Bölgeleri'nin (Doğu Türkistan, Orta Asya) ele geçirilmesiyle, Türk boyları tarafından asimilasyona uğradıklarını" ileri sürmüştür.[5] Zhukov burada aynı yüzyıllarda, aynı toprak parçasında yaşamış olan diğer ön budunların (proto-Türk) varlığını ve Hsiung-nuların göçebe yaşam tarzının diğer ön budunlarla da uygunluk taşıyabileceğini görmezden gelmiştir.

Japon tarihçi Uchida Gimpū ise, Hsiung-nuların Mongoloid olduğu tezine karşı, Caucosoid ırktan oldukları savını ileri sürenleri desteklediğini açıklamakta, bu savı desteklemek amacıyla, önce Çin kaynaklarındaki betimlemeleri ele almakta, bütün bunlardan Hsiung-nuların Caucas tipinde olduğu sonucuna varılacağını belirtmekte, bu tipin İskitlerle ilişkisini vurgulamaktadır. Bunun arkeolojik ve anatomik araştırmalar sonucu da kanıtlandığını öne süren yazar, Kozlov'un Noin-ula'da bir Hsiung-nu mezarından çıkardığı kafatası ve diğer kemiklerin Mongoloid değil "Arian" özellikler taşıdığını hatırlatmaktadır. Yazar genel olarak "Hsiung-nular hangi ırktan ve ne tipte insanlardır?" sorusuna yanıt ararken, "dil" ile "ırk" ın ayrı şeyler olduğunu, antropolojik özellikler yerine dille ilgili bir takım kanıtlar ileri sürülerek Hsiung-nuların ırkının ve tipinin saptanamayacağını savunmaktadır.[6]

IV. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar Kuzey Çin'in yönetiminde söz sahibi olan T'o-palar, Hsien-pei olarak anılmaktadır. Hsien-pei boylar birliğinin, "Tungus,

---

[4] Otkan, Pulat ," IV. Yüzyıda Kuzey Çin'deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu", *Erdem*, C. 5/15, S. 15, 1991, s. 776-777.

[5] Di Cosmo, Nicola, Inner Asia in Chinese History: An analysis of the Hsiung-nu in the Shih-chi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Indiana University, Department of Uralic and Altaic Studies, 1991, s. 72; Lin Kan, Hsiung-nu t'ung-shih, (Hsiung-nuların Genel Tarihi), Peking, 1986, s. 146-165 ; Zhukov, Ye, M. ve diğer. History of the Mongolian People's Republic, Moscow, 1973, s. 72.

[6] Otkan, age. (1979), s. 646.

Moğol ya da Türk soyundan olduğu yolunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak özellikle III. yüzyılda, bu halkların Moğolistan steplerindeki diğer boylarla karıştığı, aralarında çok sayıda Hsiung-nu boylarının bulunduğu anlaşılmaktadır. I.yüzyıl sonlarında, Hsiung-nu yönetiminin parçalanarak dağılmasından sonra, doğu Hsien-peileri batıya, kuzeydoğu Hsien-peileri de güneye göçmüşlerdir. Böylece, pekçok Hsien-pei boyu ile Hsiung-nu boyu, Orta Asya bozkırlarının hemen hemen her yerinde içiçe yaşamaya başlayarak birbirleriyle evlilik bağları kurmuşlardır. Bunun sonucu, bozkırın batısında, Hsien-pei babadan Hsiung-nu anadan gelme T'o-palar, güneyde Hsiung-nu babadan Hsien-pei anadan gelme T'ie-fo Hsiung-nuları; Yin Shan'ın kuzeyinde babalığı Kao-ch'e evlatlığı Hsien-pei olan Ch'i-fu Hsien-peileri doğmuştur. Bu birinci tür bir kaynaşmadır. Evlilik yoluyla olan bu tür kaynaşmalarda genellikle baba soyu ağırlık taşımaktadır. Bu nedenle, Hsien-pei baba, Hsiung-nu anadan gelenler T'o-pa Hsien-peileri adıyla anılmakta, Hsiung-nu baba ve Hsien-pei anadan gelenler ise T'ie-fo (fa) Hsiung-nuları adıyla anılmaktadır. Ayrıca Hsiung-nular batıya ve güneye göçünce, bozkırda kalanlardan yüz küsur bin oba Liao-tung'daki Hsien-peilere katılmışlar bundan sonra, "Hsien-pei" ya da "Hsien-pei" askeri adıyla anılmaya başlamışlardır."[7] Burada Hsien-peilere yer verilmesinin nedeni, Hsiung-nuların bölünme sonrasında, Kuzey Asya tarihi sahnesinden birdenbire yok olmadıkları, geniş çaplı katılımlar sonucu Hsiung-nu sözvarlığının da, Hsien-pei dili içinde yaşamış olma olasılığıdır.

Öte yandan Çince kaynaklar[8], Hsien-peilerin içinde Türk boylarının varlığını kanıtlamıştır. Bu kaynaklara göre T'o-paların etkin olduğu Kuzey Wei döneminde (386-534) doğuda Baykal gölü civarında, batıda, Orta Asya'daki dokuz bölgede kırktan fazla ayrı adlarda boy yaşamış, boy adları ayrı olmakla birlikte, bunlar genellikle T'ieh-le[9] olarak adlandırılmıştır. T'ieh-le boyları birbiri ardınca

---

[7] Otkan, age., (1991), s. 779-784. Bu dönemin tarihiyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Otkan, Pulat, T'o-pa Wei Döneminde Toplum ve Ekonomi, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1980.

[8] Liu Hsü, Chiu Tang Shu, (Eski Tang Tarihi), Chung Hua Shu-chü, Peking, 1974, 199., s. 5343; Wei Shou, Wei Shu, (Wei Tarihi) Chung Hua Shu-chü, Peking, 1974, 103., s. 2289-2303.

[9] Çin'in tarihi kaynaklarında bu sözcük, Ch'ih-le Kao-ch'e ya da T'ieh-le (鐵勒) (O.Ç t'iet-lek) olarak geçmektedir. "t'iet" sözcüğü demir anlamına gelmektedir. "lek" ise, günümüz Türkçesi'ndeki -li eki ile benzerlik taşımaktadır.Tahir Nejat Gencan'ın "Divanü Lügat-it-Türk'te Dil Kuralları" konulu incelemesi, 12. yüzyıl Türkçesindeki -li ekine açıklık kazandırmaktadır. Divan'daki -lig, liğ ekinin, şimdiki -li eki yerine kullanıldığını, çağlar boyunca sondaki -ğ'nin, birçok benzerlerinde olduğu gibi aşındığından söz etmektedir. Demir sözcüğünü örnek alarak, temürlük: demir eritilen ve süzülen yer; yumuşak kâf'la temürlüğ: demir sahibi (Divan I. 506) demektedir. Divanü Lügat-it Türk Özel Sayısı, Türk Dili, Cilt XXVII, sayı 253, Ankara, 1972, s.34-35; t'iet-lek sözcüğü kuşkusuz bir çeviri yazıdır. T'iet-lek sözcüğü, temürlüğ: demir sahibi, demirli anlamında olmalıdır. Kaynaklar, T'ieh-leların ardılı Türklerin (T'u-chüeh, 突厥, t'uet-kiuet) "Rouranların demircisi"

T'o-pa Hsien-peilerine yenilmişlerdir. V. yüzyılın yirmili yıllarında Kuzey Wei Hanedanlığı'na, Baykal gölü civarından, T'o-palara boyun eğmiş olan yüz bin kadar Doğu T'ieh-le (Ch'ih-le) halkı katılmıştır. Bu yüzyıllarda Kuzey Çin'in yönetimini ele geçiren Hsien-peilerin kurduğu Kuzey Wei Hanedanlığı'na Hsiung-nu ve T'ieh-le boylarının katıldığı ve onların yönetiminde yer aldıkları, Çin tarih kaynaklarınca ve bu alanda yapılmış bilimsel çalışmalarla doğruluk kazanmıştır.[10]

3. Hsiung-nuların Dili

1896 yılından günümüze değin yapılan arkeolojik kazılarda Asya Hunları olarak da bilinen Hsiung-nuların yaşadığı alanların Mançurya ve İç Moğolistan (Ordos; Xigoupen); Kuzey Moğolistan ve Güney Sibirya (Tuva, Noin-ula Dağları, Güney Baykal Bölgesi, Selenge ve Orhon Irmağı Vadisi)[11] olduğu kesinlik kazanmıştır. IV. yüzyıla değin, Volga ırmağından Kuzey Kafkasya'ya ve Avrupa'ya; Orta Asya'dan Hindistan'a uzanan göçler esnasında, oldukça geniş bir coğrafyada etkin olan Hsiung-nuların, boybirliği konfederasyonu içinde tek bir dili konuşmuş olmaları kuşkuludur. Zira coğrafi genişlik, boy sayısındaki fazlalık, boylar arasındaki lehçe ve ağız farklılıkları dilde genişlemeye ve bir dilin çeşitli kollara bölünmesine yol açabilmektedir. Ayrıca, boybirlikleri arasında yönetsel düzeni ve birliği sağlamak için nasıl bir dil kullanıldığı da ayrı bir soru oluşturmaktadır. Hsiung-nuların bir dil ailesi içinde birbirinden tamamen bağımsız, farklı dilleri konuşmak yerine, yine aynı dil ailesindeki güçlü bir dilin ayrı ayrı kollarını konuşmuş olmaları muhtemeldir. Hsiung-nu dilini içine almış olan bu dil ailesinin de Hsiung-nuların ortaya çıktıkları ve yayıldıkları geniş coğrafyadaki etnik zenginliğe ve hareketliliğe uyum sağlamış olması, onu yansıtması gerekir.

Hsiung-nuların yaşadığı yüzyıllarda ve hemen sonrasında Kuzey Asya ve Orta Asya'da hangi diller baskındı? Kuzey Asya'nın zor yaşam koşullarında hangi göçebe budun yazı dili oluşturabilmişti? Hun (Hsiung-nu) dilini günümüzdeki Asya dilleriyle karşılaştırırken bin beş yüz yıl önce Kuzey ve Orta Asya'daki etnik oluşumlar, bu etnik oluşumların bıraktığı kültürel izler, dil tarihleri, yazı dillerinin nasıl geliştiği, evrimi ve yitimi, göz önünde bulundurulmalıdır.

Shih-chi'de Hsiung-nuların yazı dili ile ilgili olarak " yazışma, çizişmeleri yoktur; (birbirlerine) söz vererek andlaşma yaparlar (毋文書, 以言語為約束)

---

olduklarını kaydetmektedir. Demir işçiliğiyle uğraşmış olmaları, onların bu adı taşımalarının da bir işareti olabilir. Tuan Ch'eng-shih, Yu-yang Tsa-tsu, Böl.IV., 1b-2a.

[10] "T'o-pa- Wei dönemi başlarında Hsiung-nuların Tu-ku boyunun önemli bir yeri bulunmaktadır. Tu-kular T'o-palarla salt yakın akrabalık ilişkileri kurmakla kalmamış, T'o-pa devlet kuruluşunda da büyük rol oynamıştır" bkz., Otkan, age., (1980), s.35-36.

[11] Di Cosmo, Nicola, " Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History", *The Journal of Asian Studies*, 53., No.4, Nov., 1994, s.1098-1104.

denilmektedir. [12] Bu aktarmadan Hsiung-nuların aralarında bir yazı dili kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarında yer alan Hsien-peilerle ilgili unvan ve diğer sözcüklerin, "Moğol öğeleriyle karışık, ancak temel olarak Türk dilinde" olduğu bilinmektedir. [13] Hsien-peilerin, Hsiung-nu, Türk ve diğer ayrı boylardan meydana gelmiş olması, onların dil özelliklerini de Hsien-pei diline katmış olmalıdır. Hsien-pei dilindeki Türk dilinin varlığı, onun bu dil üzerindeki etkisini göstermektedir. Karma boylar arasındaki dilsel anlaşmayı Türk dilinin sağladığı düşünülmektedir. Hsien-pei dilindeki sözcüklerin bir kısmı günümüz Türkçesinde yaşamakta ve kullanılmaktadır. Bazin, Kuzey Wei kaynaklarından çıkardığı sonuca göre, "Türkçe ve Moğolca'nın aslında farklı olduğunu" söylemekte, hatta "iki dilin ilk zamanlarda, erken Türkçe ve erken Moğolca'nın önemli ölçüde ayrılığına " işaret etmektedir.[14]

IV.yüzyıldan itibaren Kuzey Çin'in yabancı budunların yönetimine geçmesi sonucu, Çinliler yabancılarla dil sorununu aşmak için, kendi dillerini öğretme gereksinimi duymuşlar, bu da Çinlilerde dil bilincinin uyanmasını sağlamış, Çince'nin sesbilgisi tarihinde ilk ve önemli adımlar atılmıştır. Yabancıların dilinden Çinceye yeni sesler geçmiş, Çince'nin sesbilgisine yönelik yeni araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Budist yazmaların ve yabancıların dilini anlamak için yapılan çevirilerin, özellikle Hsien-pei dilinden Çinceye çevrilen şiirlerin[15] düzeyi, Çinlilerin yabancıların dilini anlamada yetkin duruma geldiklerini göstermektedir.Çinli çevirmenler, Çinceye çevirdikleri tarihi ya da edebi bir metnin aktarmasında, o metni, hangi dilden aldıklarını da (Hsien-pei, Chieh, Ch'iang) açıkça belirtmişlerdir.

Çinliler VI. yüzyılda, Türk dilinin nasıl bir dil olduğunun farkındaydılar. Kuzey Ch'i hükümdarı Hou Chu, 574 yılında Liu Shih-ch'ing adında birisine Nirvana sutrasını Türk diline çevirtmiş, onu Türk kağanı Taspar Kağan'a (T'uo-po) armağan etmiştir.[16] Çin'in resmi tarih kaynaklarında T'ieh-le boylarının ve Türklerin, Hsiung-nuların ayrı bir budunu (種族) oldukları kaydedilmektedir.[17] VI. yüzyıl sonrasında saray tarihçilerinin ve çevirmenlerin Hsiung-nuları Türklerle ilişkilendirmesinin bir rastlantı olmadığı düşünülmektedir. Geçmişte yaşanan savaşlar, evlilik yoluyla uyum andlaşmaları, ticari ilişkiler (Çinlilere at ve deri eşya temini, Çinlilerin göçebelerin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılaması vb.) ve sürekli

[12] Shih-chi, age., 110/50, s. 2879.

[13] Boodberg, Peter A., "The Language of the T'o-pa Wei", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1-2, 1936, s. 185.

[14] Bazin, Louis.,"Recherches sur les parlers T'o-pa", *Toung Pao*, XXXIV, 1950, s.323.

[15] Çakmak ,Tülay, Çin'de Tang Dönemi Şiiri ve Divanü Lügat-it-Türk'teki Manzum Parçaların Karşılaştırması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1995, s. 40-63.

[16] Li Pai-yao, Pei Ch'i Shu (Kuzey Qi Tarihi), Chung Hua Shu-chü, Peking, 1974, 20., s.267.

[17] Chiu Tang Shu, age., 199, s. 5343 ; Ling Hu Te Fen, Chou Shu, (Chou Tarihi), 1974, 50., s.907.

olarak elçilerin gönderilmesi sonucu aralarında oluşan bağlar, birbirlerinin dillerini tanımak ve nasıl bir dil olduğunu ayırt etmek için yeterli ortam sağlamıştır.

Macar tarihçi Ligeti 1950 yılında, şimdiye kadar meçhul kalmış yabancı budunların dillerini araştırabilmek için, Kuzey Moğolistan ve Güney Sibirya'nın eski dil haritasını göz önünde tutmak gerektiğinden söz etmiştir.[18] Ligeti'ye dayanan Pulleyblank (1962) ve Vovin (2000) Hsiung-nu dilinin, günümüzde yok olma tehlikesi içinde olan Yenisey dil ailesinden Ket diliyle ilişkisi olabileceğine dikkat çekmektedirler.[19] Yenisey dil ailesi, Ket (Yenisey-Ostyak olarak da bilinmektedir), Yug, Kott, Assan, Arin, Baykot ve Pumpokol dillerinden oluşmakta, bunlar arasında sadece Ket dili yaşamaktadır. Diğerleri ise 17. ve 19. yüzyıllarda çevrelerindeki yerli komşuları ve Ruslarla kaynaşmışlardır (Assanlar doğuda Evenklerle, Arin ve Baykotlar güneyde Türk Hakaslarla, Kottlar ise 1840 yılında Ruslarla karışmıştır). Ketlerin yaşadığı alanlar, Yenisey ırmağının orta ve yukarı boyları, Yelogui ve Turukhan havzasıdır. Ket dili günümüzde kırk yaş üstü altı yüz kişi tarafından konuşulmaktadır. Hsiung-nuların dağıldıkları geniş coğrafyada Ket dilinin belirli bir alan içinde kalması ve başka bölgelere yayılmamış olması ilginçtir. Bu yöreden başka bir yerde Ket dilinin izine rastlanmamaktadır. Bu durum Hsiung-nuların göç hareketlerine aykırı bir durum sergilemektedir. En azından Hsiung-nu katılımının bir hayli olduğu Hsien-pei dili içinde Ket dilinin ipuçları olmalıdır. III. yüzyılda yaşamış olan Chiehlerin bugünkü Ketlerle olan ilişkisi kesin olarak bilinmemektedir. Hsiung-nu dilini Yenisey dil ailesiyle ilişkilendirirken, bu dilin diğer dillerle olan bağlantısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ketler, Altay ve Sayan dağlarından Orta Yenisey'e göç ettiklerine inanmaktadırlar. Günümüzde birbirlerine bölge olarak yakın olan ve Ket diliyle birlikte kaybolmak üzere olan Türk dilleri Hövsgöl Uryangai, Altay Uryangai ve Kuzey Altay dilleriyle yapılacak karşılaştırmalı dil çalışmalarının, bu diller arasında ortak ve ayrı yönlerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Hsiung-nuların sözvarlığıyla ilgili Çinceye çevrilmiş sözcükler dışında herhangi bir dil kaynağı bulunmamaktadır. Bu aşamada konuya, Çin tarihinin yazılı belgeleri doğrultusunda ve Çin'e yakın olan yabancı budunların kültürel ilişkiler tarihi çerçevesinde yaklaşılması daha uygun olacaktır.

---

[18] Ligeti L., "Çin Yazısıyla Yazılmış Barbar Glossaları Meselesi", (Çev. Hasan Eren), *DTCF. Dergisi*. C. IX, Sayı 3,1951, s. 323-327.

[19] Pulleyblank Edwin G., "The consonantal System of Old Chinese", *Asia Major*, 9/58, 1962, s. 239-265; Vovin, Alexander," Did the Xiong-nu Speak a Yeniseian Language?, *CAJ*., 44/1, 2000, s. 87-104.

4. Hsiung-nu Kişi ad ve Unvanları:[20]

T'ou-man Ch'an-yü 頭曼單于: Ad. EÇ: **diuɔ-muan,** ilk Hsiung-nu Ch'an-yü'sü 單于 Un. **EÇ: ť'an-ɤɔ** (?- M.Ö. 209).

Mao-tun Ch'an-yü 冒頓: Ad. **EÇ: mu-duk,** T'ou-man'ın oğlu (M.Ö.209-M.Ö.174).

Chi-yü Ch'an-yü 稽粥: Ad. **EÇ: ki ei-ʎi uk,** Mao-tun'un oğlu (M.Ö.174-M.Ö.161). ***Chün-ch'en Ch'an-yü*** 軍臣:Ad. **EÇ:kiuən-gien,** Chi-yü'nün oğlu (M.Ö.161- M.Ö.126).

İ-chih-hsieh Ch'an-yü 伊稚斜 :Ad. **EÇ: Oi ei-di ei-si a,** Chün-ch'en'in erkek kardeşi (M.Ö. 126- M.Ö. 114).

Wu-wei Ch'an-yü 烏維: Ad. **EÇ: Ou-ʎiuəi,** İ-chih-hsieh'nin oğlu (M.Ö.114-M.Ö.105).

Wu-shih-lu-erh Ch'an-yü 烏師廬兒: Ad.**EÇ:Ou-ʃei-lɔ-ɳie**, Wu-wei'in oğlu (M.Ö.105- M.Ö.102).

Hsü/kou-li-hu Ch'an-yü 呴犁湖: Ad. **EÇ: xiua/ku-liei-ɤiuɔ,** Wu-wei'in kardeşi (M.Ö.102- M.Ö. 101).

Tsu-ti Ch'an-yü 且鞮: Ad. **EÇ: tsiə-tie,** Kou-li-hu'nun kardeşi (M.Ö.101-M.Ö.96)

Hu-lü-ku Ch'an-yü 狐鹿姑: Ad. **EÇ: xuɔ-lok-kɔ,** Tsu-ti'nin büyük oğlu (M.Ö.96- M.Ö.85).

Hu-yan-ti Ch'an-yü 壺衍鞮: Ad. **EÇ: xɔ-ʎi an-di e,** Hu-lü-ku'nun oğlu (M.Ö.85-M.Ö.68). Hu-yan, Hsiung-nu aile ve boy adıdır.

Hsü-lü-ch'üan-chü Ch'an-yü 虛閭權渠: Ad. **EÇ: xiɔ-liɔ-giuan-giɔ,** Hu-yan-ti'nin kardeşi (M.Ö. 68- M.Ö.60).

Wo-yan-ch'ü-ti Ch'an-yü 握衍朐鞮: Ad. **EÇ: Oeɔk-ʎi an-gɔ-die,** Wu-wei'in sekizinci kuşak torunu T'u-ch'i- t'ang 屠耆堂 Un. **EÇ:t'ɔ-giei-daŋ** (M.Ö.60-M.Ö.58).

---

[20] Hsiung-nu kişi ad ve unvanları, Çin'in hanedan kayıtlarının ilki olan "Shih-chi" (Tarihçinin Kayıtları") ve "Ch'ien-Hou Han Shu" da (Önceki ve Sonraki Han Tarihi) yer alan "Hsiung-nuların Monografisi" ile "Chin Shu" daki (Chin Tarihi) "Kuzey Ti -Hsiung-nuların Monografisi" bölümlerindeki kronolojik sıralamaya göre verilmiştir. Ad ve unvanların kalın italik yazısı günümüzdeki okunuşu, kalın normal yazısı ise (EÇ), Eski Çince yazı çevrimidir.

Hu-han-yeh Ch'anyü 呼韓邪 : Un. **EÇ:** ***xɔ-xan-Oiɔ,*** Wo-yan-ch'ü-ti'nin oğlu *Chi-hou-shan* 稽侯珊 Ad. **EÇ:giei-ɤu-ʃean,** (M.Ö.58-M.Ö.31). Hu-han yer adı.

M.Ö.57-M.Ö.49 yıllarında Hsiung-nular arasındaki iç çekişmeler sonunda Ch'an-yü olarak başa geçen kişiler:

__ ***T'u-ch'i Ch'an-yü*** 屠耆: Un. **EÇ:t'ɔ-giei,** Wu-yan'in kuzeni *Po-hsü-t'ang* 薄胥堂 Un. **EÇ: bak-siɔ-daŋ** (M.Ö. 58- M.Ö. 56).

__ ***Hu-chieh Ch'an-yü*** 呼揭 Un. **EÇ:xɔ-kiat,** Hu-chieh Beyi M.Ö 57 'de başa geçer.

__***Ch'e-li Ch'an-yü*** 車利: Ad. **EÇ: ts'iə-liei,** *Yu-ao-chien* 右奧鞬 Un. **EÇɣiu-iuk-gian Beyi,** M.Ö.57- M.Ö. 56'da başa geçer.

__ ***Wu-chi Ch'an-yü*** 烏藉 :Ad. **EÇ:Ou-kia,** Wu-chi Tu-wei M.Ö. 57'de başa geçer.

__ ***Jun-chen- Ch'an-yü*** 閏振: Ad. **EÇ:ŋiuen-ţen,** T'u-ch'i'nin kuzeni M.Ö.56-M.Ö.54 de Batı'da başa geçer.

__ ***Chih-chih-ku-tu-hou*** **Ch'an-yü** 郅支骨都侯 :Ad. **EÇ:ţiet-ţie,** Un. EÇ: **kuət-tɔ-ɣu.**
Hu-han-yeh'nin erkek kardeşi. M.Ö.56-M.Ö.36 yıllarında Doğu'da başa geçer.

__ ***I-li-mu Ch'an-yü*** 伊利目: Ad. **EÇ: Oiei-liet-miuk,** T'u-ch'i'nin erkek kardeşi. M.Ö. 49.

Fu-chu-lei-jo-t i Ch'an-yü 復株累若鞮 : Un. **EÇ: biuk-ţiuɔ-liuəi,** Un. **EÇ:ŋiak-die,** Hu-han yeh'nin oğlu *Tiao-t'ao-mo-kao* 雕陶莫皋 Ad. **EÇ: dio-do-mak-ko** (M.Ö.31- M.Ö.20).

Sou-hsieh-jo-ti Ch'an-yü 搜諧若鞮: Un. **EÇ: su-sei- ŋi ak-die,** Fu-chu-lei'in kardeşi ***Chü-mi-hsü*** 且糜胥 Ad. **EÇ:ts'iə-miəi-sɔ** (M.Ö.20-M.Ö.12).

Ch'e-ya-jo-ti Ch'an-yü 車牙若鞮: Un. **EÇ: ts'iə-ŋeɔ ŋiak-die** Sou-hsieh'nin erkek kardeşi ***Tsu-mo-ch'e*** 且莫車 Ad. **EÇ: ts'iə-mak-ţ'iɔ** (M.Ö.12-M.Ö.8).

Wu-chu-liu-jo-t i Ch'an-yü 烏株留若鞮: Un. **EÇ: Ou-ţiuɔ-liuk-ŋiak-die** Ch'e-ya'nın erkek kardeşi ***Nang-chih-ya-ssu*** 囊知牙斯 Ad. **EÇ: naŋ-ţie-ŋeɔ-sie** (M.Ö.8 M.S. 13).

Wu-lei-jo-ti Ch'an-yü 烏累若鞮 :Un. **EÇ: Ou-liuei-ŋiak-die** Wu-chu-liu'nun erkek kardeşi ***Hsien*** 咸 Ad. **EÇ: seəm** (M.S.13- 18).

Hu-tu-erh-shih-tao-kao-jo-ti Ch'an-yü 呼都而尸道皐若鞮: Un. EÇ:**xɔ-tɔ-ŋie-çi ei-du-ku- ŋiak-die** Wu-lei'in kardeşi Yü 輿 Ad. EÇ: **ɣiɔ** (M.S. 18-46),

Wu-ta-ti-hou Ch'an-yü 烏達鞮侯:Un. EÇ: **Ou-dat-die-ɣu** Hu-tu'nun oğlu (M.S.46)

P'u-nu Ch'anyü 蒲奴 Ad. EÇ:**buɔ-nɔ**

Hsi-luo-shih-chu-ti-nan Ch'an-yü 醢落尸逐鞮南: Un. EÇ:**xiei-lak-çiei-ţiuk-die-nam** Wu-chu-liu'nun oğlu *Pi* 比 Ad. EÇ:**biei** (M.S.18-56).Shih-chu üst düzey bir Hsiung-nu unvanı olup, Pi'nin soyundan gelenler bunu bir aile sanı gibi taşımışlardır.

4.1. Kuzey Hsiung-nular:

P'u-nu Ch'an-yü 蒲奴: Ad. EÇ: **buɔ-nɔ** Hu-tu Ch'an-yü'nün kardeşi (46-?)

Yu-liu Ch'an-yü 優留: Ad. EÇ: **ɣiuə-liuk** (?- 87).

Pei Ch'an-yü 北:Un. EÇ: **pək**, *Shih-shih-ch'i* 史失其 Ad. EÇ: **ʃiə-çiet-giə**, Yo-liu Ch'an-yü'nün ayrı anadan kardeşi Yu-hsien Wang 右賢王 Sağ Bilge Beyi (88-91).

Yü-ch'u-chien Ch'an-yü 於除鞬:Ad. EÇ: **ɣɔ-ţ'iɔ-kian** Pei Ch'an-yü'nün kardeşi (91-93). *Feng-hou Ch'an-yü* 逢侯 : Ad. EÇ: **bəŋ-ɣu** Güney Hsiung-nu *T'un-t'u-ho*'nın

屯屠何 Ad. EÇ:**diuən-t'ɔ-ɣa** oğlu (94- 118).

Bundan sonra Kuzey Hsiung-nuların şeceresi bilinmemektedir.

4.2.Güney Hsiung-nular:

Hsi-luo-shih-chu-ti Ch'an-yü 醢落尸逐鞮: Un.EÇ:**xiei-lak-çiei-ţiuk-die**, Chi-hou-shan Ch'an-yü'nün torunu, Wu-chu-liu'nun oğlu Pi 比 Ad. EÇ:**biei**, Hu-han-yeh Ch'an-yü (48- 56).

Ch'iu-fu-yu-ti Ch'an-yü 丘浮尤鞮: Un. EÇ:**k'iuə-biu-ɣiuə-die** Pi Ch'an-yü'nün erkek kardeşi *Mo* 莫 Ad. EÇ: **mak** (56-57)

İ-fa-yü-lü-ti Ch'an-yü 伊伐於慮鞮 :Un. EÇ:**Oi ei-bi uat- ɣ ɔ -l ɔ -die** Mo Ch'an'yü'nün erkek kardeşi *Han* 汗 Ad. EÇ:**xan** (57-59)

Hsi-t'ung-shih-chu-hou-ti Ch'an-yü 醢僮尸逐侯鞮: Un.EÇ:**xiei-doŋ-çiei-ţiuk-ɣu-die** Pi Ch'an-yü'nün oğlu *Shih* 適 Ad. EÇ:**çiə** (59-63).

Ch'iu-ch'u-ch'e-lin-ti Ch'an-yü 丘除車林鞮: Un.EÇ: **k'juə-ɖiɔ-ts'jə-liəm-die** Mo Ch'an-yü'nun oğlu ***Su*** 蘇 (63).

Hu-yeh- shih-chu-hou-ti Ch'an-yü 湖邪尸逐候鞮: Un. EÇ:**xɔ-Oiɔ- ɕiei-ɖiuk-ɣu-die** Shih Ch'an-yü'nün kardeşi 長 ***Ch'ang*** Ad. EÇ: **ɖiaŋ** (63-85).

İ-t'u-yü-lü-tie Ch'an-yü 伊屠于閭鞮: Un.EÇ: **Oiei-t'ɔ-ɣu-lɔ-die** Han Ch'an-yü'nün *oğlu* Hsüan 宣 Ad. EÇ: **siuan**

Hsiu-lan-shih-chu-hou-ti Ch'an-yü 休蘭尸逐候鞮: Un. EÇ:**xiu-lan-ɕiei-ɖiuk-ɣu-die** Ch'ang Ch'an-yü'nün kardeşi T'un-t'u-ho (88-93).

An-kuo Ch'an-yü 安國: Un. EÇ:**Oan-kuək** Hsüan'in kardeşi (93-94).

T'ing-tu- shih-chu-hou-ti Ch'an-yü 亭獨尸逐候鞮: Un. EÇ:**dieŋ-dɔ-ɕiei-ɖiuk-ɣu-die** Shih Ch'an-yü'nün oğlu Shih-tzu 師子(Çince bir ad) (94-98).

Mo-ch'ih -shih-chu-ti Chan-yü 万氏尸逐鞮: Un. EÇ:**mək-giə-ɕiei-ɖiuk-die** Ch'ang Ch'an-yü'nün oğlu ***T'an*** 檀 Ad. EÇ: **dan** (98-24)

Wu-chi-hou- shih-chu-ti Chan-yü 烏稽候尸逐鞮: Un. EÇ:**Ou-kiei-ɣu-ɕiei-ɖiuk-die** Tan'ın kardeş ***Pa*** 拔 Ad. EÇ:**buat** (124-128).

Ch'ü-t'e-jo-shih-chu-chiu Ch'an-yü 去特若尸逐就: Un. EÇ:**k'iɔ-dək-ɳiak-ɕiei-ɖiuk-giu** Pa Ch'an-yü'nün kardeşi ***Hsiu-li*** 休利 Ad. EÇ: **xiu-liet** (128-140). Xiu-li intihar eder. Güney Hsiung-nular başkaldırır. 140 –143 yıllarında ***Ch'e-Ch'ou*** 車丑 EÇ:**ts'iə-ʈ'iu** başa geçer. *Hu-lan-jo-shih-chu-chiu Ch'an-yü* 呼蘭若尸逐就: Un. EÇ: **xɔ-lan-ɳiak-ɕiei-ɖiuk-giu** Shou-i 守義 Beyi *Tou-lou-ch'u* 兜樓儲 Ad. EÇ: **tɔ-lu-ɖiuet** (143-147). Hulan aile ve boy adıdır.

İ-ling-shih-chu-chiu Ch'an-yü 伊陵尸逐就: Un. EÇ: **Oiei-ləŋ-ɕiei-ʈiuk-giu** Ad.*Chü-ch'e-erh* 居車兒 EÇ: **kiɔ-ts'iə-ɳiə** (147-172).

T'u-t'e-jo-shih-chu-chiu Ch'an-yü 屠特若尸逐就: Un. EÇ: **t'ɔ-dək-ɳiak-ɕiei-ʈiuk-giu** Chü-ch'e-erh'in oğlu (172-178).

Hu-wei Ch'an-yü 呼微: Ad. EÇ:**xɔ-Oiuəi** T'u-te'nın oğlu (178-179)

Ch'iang-ch'ü Ch'an-yü 羌渠: Ad. EÇ: **k'iaŋ-giɔ** Sağ Bilge Beyi (179-188).

T'e-chih- shih-chu-hou Ch'an-yü 特至尸逐候: Un. **EÇ:dək-tje-ŋjak-çjei-ɣu** Ch'iang-ch'ü'nun oğlu*Yü-fu-lo* 於扶羅 Ad. **EÇ:ɣɔ-bjuɔ-la** (188-195).

__ *Hsü-po-ku-tu-hou Ch'an-yü* 須卜骨都侯:Un. **EÇ: s i'ɔ-pok-kuət-tɔ-ɣu** (188-189)
Hsü-po aile ve boy adı. Hsiung-nular arasında iç çekişmeler başlar. Hsü-po ölür. Yönetimi bir süre kurultay devralır.

Hu-ch'u-ch'üan Ch'an-yü 呼廚泉: Ad. **EÇ: xɔ-tjuet-ts'iuan** Yü-fu-lu'nun erkek kardeşi (195-216). Daha sonra Wei Beyliği tarafından alıkonulur. Bundan sonra Güney Hsiung-nuların şeceresi belirsizdir. Yü-fu-lo'nun oğlu Tso-pu-shih-liu-pao'nun 左部師劉豹 (216-279?) , daha sonra oğlu (?) Liu-yüan'in 劉淵 (279-310) Güney Hsiung-nuların devamı olduğu sanılmaktadır.

4. 3. Hsiung-nu Kişi Ad ve Unvanlarının Yapısı

Yukarıda Eski Çince yazı çevrimi verilen ad ve unvanlarda, Hsiung-nuların hem bölünme öncesinde, hem de bölünme sonrasında kişi, aile ve boy adlarını korudukları ve bu adlardan birinin ilk sıralamada yer aldığı görülmektedir."Ch'an-yü"unvanı ise sürekli kullanılmıştır. M. Ö. 31'e kadar Hsiung-nu yöneticilerinin ve Kuzey Hsiung-nuların "Ch'an-yü" unvanına ek olarak herhangi bir unvan almadıkları görülmektedir. Buna göre bölünme öncesinde ve bir Kuzey Hsiung-nu unvanında "Chan-yü" unvanından önce kişi adı, aile- boy adı ya da yer adı gelebilmektedir. Aşağıdaki şemada görülmektedir:

I. **Ad + Ch'an-yü (U)**
↓
Kişi Adı
↓
Aile ya da Boy Adı
↓
Yer Adı

Hsiung-nuların bölünme sonrasında özellikle, Güney Hsiung-nularda "Ch'an-yü" unvanına, anlamsal ve görevsel işlevleri olan bazı unvanların eklendiği görülmektedir. Örneğin,

II. **Ad** + **U1** + **U2** + **U3**
↓ ↓ ↓ ↓
Ad + **Jo** + **T'i** +

Ch'an-yü

↓	↓	↓	↓
Kişi Adı ↓ Aile-Boy Adı	Çin Hükümdarına sadakati bildirir(若).	Konuşulan dilin Çin'in çevresindeki beş budun ve beş bölgeden birine ait olduğunu simgeler. (狄鞮)	Yönetsel konumu bildirir.

Güney Hsiung-nularda görülen bir diğer unvan yapısında ise "-Jo" unvanının kullanılmadığı dönemlerde, üst düzey bir Hsiung-nu unvanı olan "Shih-chu" nun hem ilk alan kişi, hem de onun soyundan gelen kişiler tarafından kullanılmış olmasıdır.

III.

Ad	+	**U1**	+	**U2**	+	**U3**
↓		↓		↓		↓
Ad	+	**Shih-chu**	+ **T'i**	+		**Ch'an-yü**
↓		↓		↓		↓
Kişi Adı Aile-Boy Adı		Çincede Wang (王) Düzeyinde Hsiung-nu Unv.		(aynı özellik)		(aynı konum)

4.4. Anlam Öğeleri Taşıyan Bazı Unvanlar

Hsiung-nu ad ve unvanlarıyla birlikte sık kullanılan ve bazı anlam öğeleri taşıyan unvanlar şunlardır:

Ch'an-yü 單于 Un. **EÇ: ȶ`an-ɤɔ** : Hsien-pei ve Türkler arasında K'o-han 可汗 **OÇ:k'aɤan= ET:kagan, kağan** unvanı yaygın olmakla birlikte, Hsiung-nular arasında Ch'an-yü unvanı kullanılmıştır. Ch'an-yü unvanının Hsiung-nulardan sonra pek çok yabancı ulus tarafından kullanıldığı bilinmekte, bu sözcüğün anlamı ile ilgili görüşler Uchida Gimpu tarafından şöyle sıralanmaktadır[21]:

1- *Han Shu*'dan[22], Hsiung-nu dilinde "geniş, büyük" anlamına gelen bir sözcüğün Çince okunuşu olduğu anlaşılmaktadır.

2- Karlgren'e göre, bu sözcüğün eski Çince okunuşu "tān-giwo"dur. Hsiung-nu dilindeki asıl söylenişi "targü" olmalıdır.

---

[21] Otkan, age., (1979), s.,645-646.

[22] Pan Ku, Han Shu (Han Tarihi), Chung Hua Shu-jü, 1975, 94., s. 3748.

3- Ch'an-yü = targü, Moğol dilinde "yayılmak", "açılmak", anlamına gelen "delgüü" eski Çincede "tān-giwo", Yunancada ise Ταργήτιος, Ταργύτης biçiminde yazılmaktadır.

4- Eğer Hami bölgesinde, Sartlardaki memur unvanı San'yu, Ghuz Türklerindeki " Jenuyeh" "Ch'an-yü"nün karşılığı ise, bu, Çincede "tan" iminin "sh'an" okunuşunun da bulunması, bu nedenle Ch'an-yü'nün asıl okunuşundan saptırılarak okunmasından doğmuştur.

Ancak bu unvan, çoğu araştırıcı tarafından ayrı ayrı yorumlanmıştır. Doerfer, Karlgren'e dayanarak okuduğu başka bir unvan olan *Hsi-hou* 潝侯 **EÇ:ʎəp-ɣiu** unvanını *hiep-ho* (<*ğiep-gu) olarak okumuş[23] ve bu unvan araştırıcılar tarafından genellikle Eski Türkçe *Yabgu* unvanı ile bir ve aynı sayılmıştır. Oysa, Ch'an-yü unvanı Hsi-hou unvanından hem okunuş olarak farklı, hem de işlevsel olarak daha yüksek ve üst düzey unvandır. "Gök" kavramıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Hsiung-nular, Ch'an-yü unvanını aralarında *Ch'eng-li ku-t'u ch'an-yü* unvanı ile birlikte kullanmışlardır. *Ch'eng-li* 撐犁 **EÇ:ʈ`eŋ-liei** Hsiung-nu dilinde " gök, tengri" ; *Ku-t'u* 孤塗 **EÇ:kuo-dɔ** ise, "oğul" anlamında kaydedilmiştir. Çinliler, kendi hükümdarlarına *Tien-tzu* " Göğün oğlu" unvanını vermişlerdir. Hsiung-nu Ch'an-yülerinin bu unvanla çağrılması raslantı değildir. "oğul" sözcüğünün daha sonraki dönemlerde ayrı bir yazı çevrimi vardır. Eski Çince **kuo-dɔ** sözcüğünün Altay ve Yenisey dillerinde oğul anlamında karşılığı bulunmamaktadır. Eski Türkçede "kut" anlam ve kullanım bakımından benimsenmiş bir sözcük olup, "talih", "Tanrı'nın lutfu" anlamını taşımaktadır. Bu unvanların, Ch'an-yü unvanına eklenmiş olması, onun bir güç imgesi olarak "gök" ile bağlantısını ortaya koymaktadır.

Jo 若 Un. **EÇ:ŋɭak :** M.Ö. 31 yılından itibaren Çin hükümdarı tarafından Hsiung-nu hükümdarlarına verilmiştir. Ch'an-yü unvanından önce gelmekte, Konfüçyanizmin temel ilkelerinden biri olan Hsiao (孝) "hayırlı evlat olma meziyeti"anlamını taşımaktadır. **ŋɭak** sözcüğü, Hsiao'nun Hsiung-nu dilindeki anlamıdır. Bu sözcüğün, taşıdığı anlam nedeniyle Çin hükümdarına itaat anlamına gelebileceği düşünülmektedir.

T'u-ch'i 屠耆 Un. **EÇ:t'ɔ-gɭ ei :** T'u-ch'i unvanı, Hsiung-nu dilinde "bilge" anlamına gelmektedir. Ch'an-yü'nün veliahdı "Sol T'u-ch'i Wang , "Sol Bilge Beyi" olarak adlandırılmaktadır.

[23] Doerfer G., Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, 1975, IV., s.128.

Po-hsü-t'ang 薄胥堂 Un. **EÇ: bak-siɔ-daŋ:** Po-hsü unvanı Uygurca "bagşı" sözcüğüne ses ve anlam bakımından yakındır.

Yu-liu (Ch'an-yü) 優留 Ad. **EÇ: ɣiuə-liuk:** "yu" imi Çincede iyi olan anlamına gelmekte, bu unvanın Eski Türkçede kişi adı olan "yollug" (talihli) adıyla ses ve anlam benzerliği bulunmaktadır.

5. Sonuç

Hsiung-nu dilinin yazılı kaynaklarının olmaması nedeniyle, Hsiung-nu kökenli kişi ad ve unvanları, ancak Eski Çince yardımıyla okunabilmektedir. Hsiung-nuların tarih sahnesine çıktıkları yüzyıllarda ve henüz diğer Kuzey ve Orta Asya ön budunlarıyla bir birlik oluşturmadıkları dönemlerde kullandıkları dilin ses özelliklerini, kişi ad ve unvanlarında da korumuş olabilecekleri; özel adların kullanım alanlarının henüz genişlememesi nedeniyle adların kökeninde büyük bir değişmenin olamayacağı düşünülmektedir. Hsiung-nu dilinde dil karışması olayının, sonraki yüzyıllarda daha fazla olabileceği tahmin edilmektedir.

Hsiung-nu dilinin çeviri yoluyla aktarılmış olması, kişi ad ve unvanları üzerinde ses ve anlam değişmelerinin var olabileceği gerçeğini de ortaya koymaktadır. Eski Çince yazı çevrimini verdiğimiz Hsiung-nu kişi ad ve unvanlarının anlamları ve ses özellikleri üzerinde karşılıklı denkleştirmeyi yapabilmek için Hsiung-nu dilinin sözvarlığı, sesbilgisi verilerinin olması gerekmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda yeterli Hsiung-nu dil verilerinin olmaması büyük bir eksikliktir. Çince ve Hsiung-nu dilinin yazı çevrimini gerçekleştirebilmek için, yazı çevrimi için gerekli bulunan dilsel verilere, yazı çevriminde temel kriterlere uymak zorunluluktur. VIII. yüzyılda Çin kaynaklarında yer alan Türk diline ait sözcüklerin, Orhon ve Yenisey yazıtlarıyla karşılaştırılabilir olduğu, Eski Türk Yazıtları'nın önümüze bir alfabe koyduğu, ve gelişmiş bir dilin örneklerini sunduğu bilinmektedir. Doğru sonuca ulaşabilmek için Hsiung-nu dilinde de benzer durumun olması gereklidir. Bu çalışma, Hsiung-nu kişi ad ve unvanlarının Eski Çince yazı çevrimini tarihsel boyut içinde vermeyi amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

AKSAN, Doğan, Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK., Ankara, 2000, III. Böl., s.122-124.

BAZİN, Louis, "Recherches sur les parlers T'o-pa", *Toung Pao*, XXXIV, 1950, s.323.

BOODBERG, Peter A., "The Language of the T'o-pa Wei", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1-2, 1936, s. 185.

ÇAKMAK,Tülay, Çin'de Tang Dönemi Şiiri ve Divanü Lügat-it-Türk'teki Manzum Parçaların Karşılaştırması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1995, s. 40-63.

Dİ COSMO, Nicola, " Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History", *The Journal of Asian Studies*, 53., No.4, Nov., 1994, s.1098-1104.

__________, Inner Asia in Chinese History: An analysis of the Hsiung-nu in the Shih-chi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Indiana University, Department of Uralic and Altaic Studies, 1991, s. 72.

DOERFER, G., Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, 1975, IV., s.128.

GEMALMAZ, Efrasiyap, Eski Türkçe (Köktürk-Uygur-Karahanlı Türkçeleri) Metinleri Antolojisi, Erzurum, 1986.

__________, " Yazıya Geçirme (Transcription) ve Yazıya Geçirme (Translitteration)", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17. Erzurum, 2001, s. 25-37.

KARLGREN, Bernhard, Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1923.

Lİ, Pai-yao, Pei Ch'i Shu (Kuzey Qi Tarihi), Chung Hua Shu-chü, Peking, 1974, 20., s.267.

LİGETİ, L., "Çin Yazısıyla Yazılmış Barbar Glossaları Meselesi", (Çev. Hasan Eren), *DTCF. Dergisi*. C. IX, Sayı 3,1951, s. 323-327.

LİN, Kan, Hsiung-nu t'ung-shih, (Hsiung-nuların Genel Tarihi), Peking, 1986, s. 146-165. ZHUKOV, Ye, M. ve diğer., History of the Mongolian People's Republic, Moscow, 1973, s. 72.

LİNG, Hu Te Fen, Chou Shu, (Chou Tarihi), 1974, 50., s.907.

LİU, Hsü, Chiu Tang Shu, (Eski Tang Tarihi), Chung Hua Shu-chü, Peking, 1974, 199., s. 5343;

OTKAN, Pulat, " IV. Yüzyıda Kuzey Çin'deki Yabancı Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu", *Erdem*, C. 5/15, S. 15, 1991, s. 776-777.

__________, T'o-pa Wei Döneminde Toplum ve Ekonomi, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1980.

__________, " Uchida Gimpu, Kita Ajia Shi Kenkyu: Kyo-do Hen (Kuzey Asya Tarihi Araştırmaları: Hunlar Bölümü)", *Belleten*, XLIII, 171,1979, s.644

PAN, Ku. Han Shu (Han Tarihi), Chung Hua Shu-jü, 1975, 94., s. 3748.

PULLEYBLANK, E.G., " The consonantal System of Old Chinese", *Asia Major*, 9/58, 1962, s. 239-265;

SSU-MA, Ch'ien, Shih-chi, Chung Hua Shu-chü, Peking, 1975,5.b., s.207

VOVİN, Alexander. " Did the Xiong-nu Speak a Yeniseian Language?, *CAJ.*, 44/1, 2000, s. 87-104.

WANG, [illegible], Hanyü Yuyin Shih, (Çince'nin Fonetik Tarihi), Chung-kuo She-hui K'e-Hsüeh Ch'u-pan-she, Peking, 1985, s. 17-110.

WEİ, Shou, Wei Shu, (Wei Tarihi) Chung Hua Shu-chü, Peking, 1974, 103., s. [illegible]39-2303.

ABSTRACT

The origin and characteristics of Hsiung-nu language have been one of the main fields of interest of 20th century Central and Northern Asia historians, ethimologists, Sinologists and Turkologists. Many studies have been carried out until recent times. However, archeological studies failed to reveal any written findings which may help compare Hsiung-nu language with other Asian languages. The traces of this language can be seen only in a very limited number of glosses which were transleted into Chinese script in historical sources. These glosses consist of Hsiung-nu personal names and titles, a few glosses related to Hsiung-nu cultural life and a short phrase found in a historical biography. The present study aims to give the characteristics of the phonetic of Hsiung-nu names and titles firstly translates into Chinese script during the reign of Han Dynasty (B.C. 206- A.D. 220) as a standart and, to reconsider Hsiung-nu language with its phonetic in the relevant centuries.